

geen nieuw verschijnsel, maar juist in deze decennia van de vroege achttiende eeuw dook het op verscheidene plaatsen in ons land in alle hevigheid op, tot uitdrukking komend in en gevoed door piëtistische publicaties, en zou het rond 1750 een climax bereiken in de Nijkerkse 'beroerten'. De herrnhutters gaven hun tegenstanders alle aanleiding tot polemisch geschrijf: met name de bloed- en wondencultus, dat wil zeggen de verering van de wonden van Christus waaraan een magische kracht werd toegekend, nam in de jaren tussen 1744 en 1750 bijzondere vormen aan. Hun aristocratische leider, Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf, ging hierin geestdriftig voorop, maar deze 'nieuwe profeet' zou zich naderhand van deze fase distantiëren. Behalve dit 'enthousiasme' waren er ook het — soms onnozel aandoende — vrome taalgebruik met zijn vele verkleinwoordjes, en niet te vergeten het oecumenische ideaal van Zinzendorf en de zijnen, die voor gereformeerden moeilijk te verteren waren. Zinzendorf was in allerlei opzichten een opmerkelijke figuur wiens ideeën niet altijd even makkelijk in een hokje te plaatsen zijn. Zo kan men zich afvragen of hij nu bij het piëtisme of de Verlichting thuishoort, een man die naast de Bijbel het liefst Bayles *Dictionnaire historique et critique* las. Het oecumenisch ideaal dat hij nastreefde, waartoe hij geïnspireerd werd door de vreedzame coëxistentie van godsdienstige groepen zoals hij die al jong tijdens een reis door de Republiek had leren kennen, hield in dat men lid kon worden van de broedergemeente zonder zich om confessionele grenzen te bekommeren. Ook bij het bedrijven van zending — een belangrijk onderdeel van herrnhutter activiteiten — ging het er niet om iemand tot een bepaalde kerk te bekeren maar tot een algemeen christendom. De herrnhutters stelden dan ook geen geloofsbelijdenis op papier, tot grote ergernis van hun gereformeerde opponenten. Zij wilden geen nieuwe kerk vormen — een opvatting die hen in de nabijheid van de collegianten bracht.

Alles bijeen maakte dat de aanvankelijke welwillendheid van de gereformeerden jegens hen, ingegeven door de herrnhutter idealen van een 'opgewekt' en 'eenvoudig christendom', omsloeg in harde oppositie die in dit boek aan de hand van enkele specifieke kwesties te Amsterdam wordt ontleed. Dat de auteurs ervoor hebben gekozen ieder een deel van de stof voor hun rekening te nemen, leidt ertoe dat bepaalde gegevens en observaties uit het eerste deel in het tweede deel worden herhaald zonder dat de auteurs zich daarvan bewust lijken te zijn. Maar dat is een gering bezwaar. Als illustratie van wat achttiende-eeuwse gereformeerden wel en niet van bepaalde vormen van piëtisme konden hebben, biedt hun betoog veel interessants en laat het overtuigend zien dat de oproep waarmee zij hun boek besluiten om, naar aanleiding van de komst van deze Duitse immigranten, in bredere context de betrekkingen tussen Duitsland en de Republiek in de achttiende eeuw te onderzoeken alleszins legitiem is.

E. G. E. van der Wall

J. J. M. Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen. Geschriften van Noord-Nederlandse patriotten in de Oostenrijkse Nederlanden, 1787-1792* (Dissertatie Nijmegen 2001; Nijmegen: Vantilt, 2001, 538 blz., €31,72, ISBN 90 75697 61 9).

Hollandse protestanten op bezoek bij hun roomse zuiderburen. Dat moet wel pittige verslagen opleveren. Inderdaad, oordeelde één van de Nederlanders die zich in 1787-1788 zuidwaarts begaven: afgaande op hun 'Bacchus-hoofden en ton-ronde bierbuiken' kon men moeilijk anders concluderen dan dat Belgische geestelijken voldeden aan het stereotiep van een vetgemeste

clerus. Bijgelovige zuipschuiten waren het en in een land waar een boer het binnen twee jaar tot priester kon schoppen, mocht je bij hun geleerdheid ook al de nodige vraagtekens plaatsen. Over de Belgische geestelijkheid hoefde men niet naar huis te schrijven.

Dat deed een aantal patriotten tijdens hun gedwongen verblijf in de Oostenrijkse Nederlanden nu juist wel. Ze schreven veel en vaak over hun belevenissen en ervaringen in den vreemde, in brieven, dagboeken, aantekeningen, essays, reisverslagen, memoires, romans en toneelstukken. In een uitstekend gedocumenteerd boek over Nederlandse ballingen in België laat Jacques Baartmans aan de hand van een keur aan gedrukte en ongedrukte bronnen zien welk oordeel de Hollandse asielzoekers over hun gastland hebben geveld. Overigens was hun berichtgeving over het algemeen genuanceerder dan men uit bovenstaand voorbeeld zou opmaken.

Het boek, de handelseditie van een te Nijmegen verdedigde dissertatie, beoogt een beschrijving te geven van de buitenlandse belevenissen van die patriotten voor wie de grond na de restauratie van het stadhoudelijk regime in september 1787 te heet onder de voeten was geworden. De centrale vraag van de auteur betreft de invloed van deze ervaringen op de ballingen als dragers van een republikeins-patriots politiek ideaal. Hebben de buitenlandse wederwaardigheden bijgedragen tot de vormgeving van een nieuw republikeins ideaal, nâ het echech waarop de Patriottentijd was uitgelopen? Dat buitenland moet overigens wel beperkt worden tot de Zuidelijke Nederlanden. De latere lotgevallen van de ballingen, van wie er velen mettertijd doorreisden naar Noord-Frankrijk, vormt — aldus de auteur — het onderwerp van een nog onvoltooid Nijmeegs proefschrift. *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen* biedt dus de helft van het verhaal over de patriotse ballingschap, en het wachten is op het vervolg. Intussen wordt de belangstellende lezer met dit boek, dat gewijd is aan vijfjaar België, ruimschoots op zijn wenken bediend. De Belgische episode is in die zin saillant omdat de progressieve Hollandse revolutionairen onverhoopt terechtwamen in de zogenoemde Brabantse Revolutie — een tegen de verlichte despoot Jozef II gekeerde revolutie, die de Hollanders vanwege hun eigen politieke uitgangspunten wel grotendeels als conservatief, zelfs als achterlijk moesten bestempelen.

Na in het inleidende, eerste hoofdstuk de patriotse ballingen in hun historiografische en historische context te hebben gesitueerd, presenteert de auteur in vier hoofdstukken zijn analyse van de bronnen. Ten eerste geeft hij een indruk van de patriotse ballingschap als zodanig. Waarom ging men op de vlucht, hoe verliep de reis, waar kwam men terecht, hoe lang dacht men te blijven? Hoe wist men te voorzien in het eigen levensonderhoud? En welke faciliteiten bood het ontvangende land aan de vluchtelingen? Een volgend hoofdstuk is gewijd aan de impressies die de ballingen optekenden van hun verblijf in den vreemde. Diverse vestigingsplaatsen komen aan bod (we leren dat men Gent veel Hollandser vond dan Brussel), alsmede thema's als economie, wetenschap, kunst, literatuur en godsdienst. In de derde plaats wordt de politiek besproken. Wat vonden de Hollandse vluchtelingen van de verschillende aspecten van de Brabantse Revolutie — van de rol van de keizerlijke machthebber Jozef II en zijn plaatsvervangers, van de conservatieve opstand tegen Oostenrijk onder leiding van de Brusselse jurist Hendrik van der Noot, en van de Vonckisten, de democratische maar onmachtige volgelingen van Jan Frans Vonck? In het laatste hoofdstuk tenslotte biedt de auteur een apart verslag van een drietal bronnen, die als voorbeeld dienen van achttiende-eeuwse 'emigrantenliteratuur'.

Liefhebbers van reisverslagen, ego- en tijdsdocumenten en aanverwante lectuur komen met dit boek aardig aan hun trekken. De nauwgezetheid van de auteur heeft ertoe geleid dat elk relevant onderwerp waarover in de bronnen gesproken is, wel zijn weg heeft gevonden naar één van de ruim 500 bladzijden van het boek. Wie weten wil welke opvatting de gewezen

Amsterdamse regent Jan Bernd Bicker erop na hield over de rol van prinses Wilhelmina, gemalin van de stadhouder, in de Brabantse Revolutie, vindt na enig speurwerk (het boek bevat geen register op onderwerp, wel één op naam) geheid de betreffende passage. Wie gegevens zoekt over de mening van veelschrijver en revolutionair Gerrit Paape over het Vlaamse toneel (men hield wel van vuurspuwende goochelaars, mits ze goed konden vloeken), kan eveneens in deze studie terecht. In dit opzicht bevat het boek een schat aan informatie, inzichtelijk geordend en met grote zorgvuldigheid beschreven. En passant zet de auteur nog enkele historiografische misverstanden recht (bijvoorbeeld over het aantal ballingen, dat eerder enkele duizenden dan ettelijke tienduizenden moet zijn geweest), en constateert hij dat de Hollandse balling zich in zijn of haar steun voor Jozef II meer als royalist dan als republikein openbaarde. De Belgische lotgevallen van de patriotten hebben volgens de auteur dan ook niet bijgedragen tot de vormgeving van een nieuw republikeins ideaal.

Die eindconclusie zal de lezer wel willen aannemen, nadat hij het rijkgeschakeerde palet van patriotse impressies op zich heeft laten inwerken. Toch gaat het verleden zelf pas echt leven in het laatste hoofdstuk, waar de emigrantenliteratuur wordt behandeld. Dan pas dringt het eenzame lot van de ontheemde allochtoon zich werkelijk op, vooral in de brieven van Emilie Fijnje-Luzac en het dagboek van Clara Cornelia van Eijck. Deze bespreking van Nederlandse emigrantenliteratuur ligt er overigens wat losjes bij. Het verschijnsel ballingschap als zodanig had best gethematiseerd en geproblematiseerd mogen worden. Wat meer aandacht voor de sociaal-culturele en historische dimensie van een thans nog actuele problematiek had dit boek extra cachet gegeven. Nu ontbreekt een theoretisch en vergelijkend kader nagenoeg en wordt 'ballingschap' als historisch fenomeen niet echt aan de orde gesteld. Het blijft vooral bij een minutieuze weergave van standpunten en observaties. Daarmee heeft *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen* wel een hiaat gevuld in onze kennis van de in politiek opzicht zo bewogen, late achttiende eeuw.

Joris van Eijnatten

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam: Mets & Schilt, 2002, 350 blz., €25,-, ISBN 90 5330 334 0).

Wie de historische productie van de laatste zes, zeven jaar doorneemt, valt het op dat er heel wat algemene overzichten betreffende de Nederlandse geschiedenis gepubliceerd werden. Elk met hun eigen aanpak overigens. De negentiende en twintigste eeuw zijn daarbij geenszins onderbedeeld. Zo werd recentelijk, naast de bestaande, klassieke 'parlementaire' geschiednissen, de 'lange' negentiende eeuw sociaal-economisch doorgelicht, de politiek-culturele ontwikkelingen kregen ruim de aandacht, de politieke geschiedenis werd aan de hand van de stijlen van politieke leidersfiguren geschetst, de ijkpunten 1800, 1900 en 1950 brachten rijk geschakeerde beelden van de evolutie van de Nederlandse cultuur aan het licht, het Nederlandse burgerdom stond in de schijnwerper, het natie-onderzoek schonk heel wat aandacht aan beide eeuwen, terwijl ook de verzuilingsliteratuur bleef doorwerken in de productie van syntheses. De Amsterdamse hoogleraar Nederlandse geschiedenis, Piet de Rooy, voegt aan deze lijst een nieuwe synthese toe, waarin hij zich door meerdere van deze benaderingen laat inspireren, maar waarin hij toch duidelijk een nieuw overzicht met een specifieke vraagstelling wil brengen van de Nederlandse geschiedenis sinds het begin van de negentiende eeuw tot vandaag.